

O PERSPECTIVĂ EPISTEMOLOGICĂ ASUPRA ȘTIINȚELOR SOCIOUMANE ÎN CONTEXTUL CERCETĂRII CONTEMPORANE – MODELUL ȘTIINȚEI ISTORIEI

Iordache Eleonora Rodica
PhD. student

Abstract: The present study aims to reveal the epistemological frame of historical research in the context of humanistic sciences, challenging the issue of coherence and appurtenance of history to the scientific field. In the context of great emphases upon quantitative research, the study underlines the danger of emerged empirics on the scientific domain, especially in human studies, generating the disintegration of the field of study due to the lack of a synchronic-diachronic analysis of its conceptual core.

History as a science is confirmed only related to three epistemological criteria: "object of study, normativity and research methodology". (Cristea 2016. 18.) The theories related to the topic are either arguing upon the incoherence of the historical fact (Veyne 1999), or identifying a pertinent distinction between repetition and succession. (Xenopol 1997). The latter links the epistemological debate on history belonging to scientific field, to the revelation of norms of succession, as human sciences exceed the fixed equation of an effect following a cause. Succession is connected to individual experience related to time, repetition is related to space. As long as the historical fact may become a fundamental concept generating normativity and the basis of a methodological research, history, as pattern of socio-human studies, may find a honorable place in the up-dated pantheon of sciences.

The conclusion of the study aims towards a epistemological approach of history as a science which doesn't refer to a countdown of events but rather to the main purpose of science in general and human-sciences in particular – reaching the truth.

Keywords: epistemology, socio-human sciences, historical fact, repetition facts, facts of succession.

Articolul pe care îl propunem se îndreaptă către determinarea cadrului teoretic și practic al cercetării în istorie, pentru a identifica posibilitatea transferului de paradigmă, în științele socioumane. Scopul demersului publicistic este legat de elaborarea fundamentelor cercetării în istorie și valorificarea modelului, interdisciplinar. În acest demers ne vom îndrepta atenția către aspecte cheie, legate de determinarea fundamentării apartenenței istoriei la domeniul științific.

Dinamica cercetării științifice cotidiene este foarte mult centrată pe statistici, experiment și date cantitative. Mult prea orientată spre particular, aceasta se confruntă cu riscul pierderii perspectivei și cu imposibilitatea de valorificare a bunelor practici plasate în afara spațiului și timpului contemporan. Desigur, progresul tehnologiei nu poate fi tăgăduit, mai ales ca unealtă în cercetare. Standardizarea cercetărilor empirice este salutară și din perspectiva temerilor de ideologizare, specifice societăților de tranziție. Însă, plasând 'cantitativul' drept unic reper în abordarea cercetării, se ridică întrebarea dacă nu cumva probabilitățile matematice afectează, în mod ireparabil, progresul științei prin însăși conceptualizarea procedurilor statistice. Evoluția domeniului științific ar trebui deci să întrevadă aducerea la zi a conceptelor fundamentale, în egală măsură cu dezvoltarea mecanismelor de inventariere. În caz contrar, științele unde cuantificarea cauzelor nu este direct proporțională cu numărul efectelor ar fi prejudiciate, plasate în derizoriu prin

accentuarea extremă a specificității cuantificabile. Ne referim aici la întreg domeniul științelor socioumane și la tendințele centrifuge de fărâmițare a cunoașterii ”din cauza extinderii necontrolate a obiectului de studiu” (Cristea 2016. 29.), golit de concepte, în favoarea unor ’istorii’ ale economiei, politicii etc., în afara faptului istoric sau – un alte exemplu - ale unor ’științe’ ale educației, în afara pedagogiei.

După modelul celui de-al ’Treilea Val’, perspectiva epistemologică a științelor socioumane administrată prin reperi exclusiv cantitative ” nu creează ... o nouă specie, eroică, ce s-ar ridica din mijlocul nostru, ci produce schimbări dramatice în trăsăturile distribuite între membrii societății. Ia ființă”, iar dacă știința este legată de ființă, nu vom ajunge să determinăm ”un om nou, ci un nou caracter social” (Toffler 1983. 514.).

Aprofundând cercetarea noastră asupra modelului oferit de istorie observăm că, termenul de ”istorie cantitativă” a fost definit de F. Furet (2002). El poate fi analizat din perspectiva tendințelor societății celui de-al patrulea val (vezi Toffler 1983. 514.), în care nu ”omul nou” este prototipul modelator, ci principiile ordonatoare care creează locul comun al unei civilizații. Dezideratul empirismului criticat de Furet (2002) este acela de a transforma istoria într-o ”economie retrospectivă, adică, de a umple, pentru secolele anterioare alor noastre și pe modelul conturilor naționale actuale, toate coloanele unui tabel imaginar de input-output ... pledând pentru o cuantificare totală și sistematică” (p.66). Acest model este o dată în plus pernicios pentru societățile care, din cauza ideologiilor nu au experimentat în profunzime structuralismul.

În acest context, ne propunem să dezbatem în ce măsură cercetarea istorică poate să valorifice perspectiva epistemologică, în speranța redescoperirii unor soluții vechi, pentru probleme noi.

Pornim în demersul nostru de la valorificarea a două teorii surprinse în antiteză, în legătură cu un concept central: faptul istoric, abordat din perspectivă epistemologică sincronică-diacronică.

Teoria inconsistenței faptului istoric - Paul Veyne (1999) aprecia în lucrarea sa, „Cum se scrie istoria”, că faptele istorice interesează din perspectivă impulsului de moment. Dacă prin excepție ne-am orienta către ordinea variației în timp, acestea vor deveni semnificative numai în intervalul necunoscutelor care dau nuanță secvențialității. Teoria afirmă că, „faptele sunt luate fie ca individualități fie ca niște fenomene în spatele cărora se află un invariant ascuns” (p.9). Dintr-o astfel de perspectivă, istoria este lipsită de privilegiul unei abordări științifice care să urmărească legități sau aspecte de ordin sistemic.

Teoria inconsistenței faptului istoric este, între altele, formulată și de Oswald Spengler (1920). Acesta se îndreaptă către următorul șir de interogații:

- a) existența unor combinații unice de fapte istorice care să ducă la definirea evenimentelor;
- b) existența unor prototipuri umane care să răzbată preponderent și obiectiv din lanțul faptelor istorice;
- c) existența unui sens aprioric în înșiruirea de faptelor istorice.

În fundamentarea teoriei sale, Spengler întreabă: ”Este posibil ca în viața însăși să se găsească – căci istoria umanității este suma parcursurilor de viață puternice, ”ab initio” înzestrate cu ego și personalitate ce răzbat din gândirea și expresia obișnuite, predicând existența unor ordini superioare cum ar fi ”antichitatea”, ”cultura chineză” sau ”civilizația modernă”-o serie de pași care vor fi fost parcurși într-o ordine care odată derulată, nu îngăduie alternativă? Au cele ce organic ne definesc, cum sunt nașterea, moartea, tinerețea, etatea, parcursul vieții, în ciclicitatea lor un scop puternic aparte pe care nimeni să nu îl fi

descoperit până acum? Pe scurt, este toată istoria așezată în mod invariabil pe arhetipuri biografice? (p.3)¹

La celălalt capăt, A.D. Xenopol (2003) pune bazele teoriei seriilor istorice, operând distinctiv între repetiție și succesiune. „Esențial în faptul de repetiție este producerea aceluiași fenomen, iar modificările pe care aceste repetiții diverse le pot prezenta nu reprezintă decât un accesoriu neglijabil. Pentru faptele de succesiune, dimpotrivă, elementul principal nu mai este partea asemănătoare, ci partea diferită. Acest element diferit constituie esența fenomenului, iar elementul repetat cade la rangul de accesoriu” (p.40). Această teorie propune descoperirea legităților care orânduiesc succesiunea faptelor din care se compune istoria. Xenopol insistă asupra erorii pe care unii cercetători o fac, incluzând științe precum istoria sau psihologia în arii circumscrise exclusiv noțiunii de spirit. Conform aceluiași teze, istoria ar fi supusă imprevizibilului, succesiunilor fortuite. În timp ce nucleul științelor exacte se îndreaptă în mod fervent către o natură guvernată de legi și repetiții.

Din perspectiva diatribelor care fac trimitere la efemeritatea faptelor istorice, la arbitrarul selecției evenimentelor sau a personalităților istorice, ne propunem să fundamentăm epistemologic încadrarea istoriei în rândul științelor. Demersul nostru poate reprezenta un model pentru întregul spectru sociouman, unde legitățile, normativitatea nu sunt explicite. Demersul nostru presupune identificarea obiectului de cercetare al istoriei, între știință și conștiință.

În determinarea apartenenței istoriei la domeniul științific vom identifica limitele spațiului culturii determinante în parametrii civilizației europene. Acest spațiu este determinant deoarece aici s-a încercat interogația asupra unui proces logic al istoriei, dincolo de „elementele aleatorii și imprevizibile, către o structură metafizică a umanității istorice care este în mod esențial independentă de influența formelor exterioare sociale, spirituale-politice” (Spengler 1920. 3.)².

Orice știință este fundamentată epistemologic prin concepte fundamentale și operaționale, normativitate și metodologie. Încadrarea istoriei în rândul științelor ne îndrumă către nevoia de a-i descoperi reperele conceptuale prin care se operează teoria. Din perspectiva tezei inconsistenței faptului istoric, acestea ne vor conduce în mod constant către asumarea unor concluzii față de vulnerabilitatea miezului științific - faptele istorice. Faptele istorice sunt aparent aleatoriu derulate sau subsumate unor portrete ale unor personalități remarcabile, identificate de unii teoreticieni. Teoria inconsistenței faptului istoric nu susține în cele din urmă apartenența istoriei în rândul științelor, atrăgând atenția asupra caracterului lezabil al acestui concept fundamental (faptului istoric), extrem de fragil, între coordonatele de spațiu și timp. Din perspectiva arbitrarului faptului istoric, un univers al particularului, lipsit de obiect, normativitate și metodologie este cu totul în afara oricărui cadru epistemologic.

Într-o altă viziune, încadrarea istoriei în rândul științelor este confirmată ”în măsura îndeplinirii a trei condiții sau criterii epistemologice generale: 1) obiect de studiu specific; 2) normativitate specifică; 3) metodologie de cercetare specifică” (Cristea 2016. 18.).

¹ *Ist es möglich, im Leben selbst — denn menschliche Geschichte ist der Inbegriff von ungeheuren Lebensläufen, als deren Ich und Person schon der Sprachgebrauch unwillkürlich Individuen höherer Ordnung wie „die Antike“, „die chinesische Kultur“ oder „die moderne Zivilisation“ denkend und handelnd einführt — die Stufen aufzufinden, die durchschritten werden müssen und in einer Ordnung, die keine Ausnahme zulässt? Haben die für alles Organische grundlegenden Begriffe Geburt, Tod, Jugend, Alter, Lebensdauer in diesem Kreise vielleicht einen strengen Sinn, den noch niemand erschlossen hat? Liegen, kurz gesagt, allem Historischen allgemeine biographische Urformen zugrunde?*

² *Gibt es jenseits von allem Zufälligen und Unberechenbaren der singulären Ereignisse eine sozusagen metaphysische Struktur der historischen Menschheit, die von den weithin sichtbaren, populären, geist-politischen Gebilden der Oberfläche wesentlich unabhängig ist?*

În definiția istoriei ca știință, diatriba celor care sunt de părere că ”invariabilul ascuns” (Veyne 1999.9.) din spatele faptului istoric face abordarea epistemologică ineficace, este susținută și ea de contextul unei paradigme culturale diluate de cercetarea cantitativă, care se suprapune până la a substitui cercetarea fundamentală. Soluția, atât în istorie cât și în științele socioumane este dată de revenirea la studiile fundamentale, redescoperirea principiilor care asigură sâmburele de invariabilitate, oaza de constanță.

În fundamentarea epistemologică a obiectului de cercetare al istoriei, vom porni de la scopul științelor. Dat fiind faptul că, cercetarea noastră se desfășoară în spațiul european, relația dintre cunoaștere și om este în cea mai mare măsură apropiată de noțiunea de ’devenire’. Aristotel (2007) afirma că, ”toți oamenii poartă în fire aspirația de a ști”(p.56). Cu alte cuvinte, ”cunoașterea nu este instrumentală, în ultimă instanță, iar legitimitatea ei profundă nu este dată de utilitate. Cunoașterea și știința sunt autosuficiente, fără să aibă nevoie de o întemeiere suplimentară” (Cornea în Aristotel 2007.56). Or, dacă știința nu este condiționată de nicio legitate externă, ea este singură capabilă să contribuie la reconstituirea esențială a ființei umane, prin devenire. Posibilitatea omului de a accede această dimensiune este strâns legată de o particularitate ce îl departajează de regnul – asumarea experienței, valorificarea precedentului. În felul acesta omul își îndeplinește țelul aprioric de a ști, căci, ”știința și arta se înfăptuiesc la oameni prin experiență” (Aristotel 2007. 56.). Pentru a clarifica înțelesul ’artei’, Aristotel definește experiența din perspectiva legăturii intrinseci cu particularul. În ’artă’, echivalată cu ”științele productive”, prevalează cunoașterea generalului, însă nu se exclude experiența, ci se pornește de la ea, prin acumulări repetate, care duc implicit către înțelepciune: ”Explicația stă în faptul că experiența este cunoașterea situațiilor individuale, în timp ce arta este cunoașterea situațiilor generale; dar toate acțiunile și procesele au de a face cu individualul. Căci nu pe ”om” la modul general îl vindecă medicul, afară doar dacă nu ne gândim la ’omul plasat într-un anumit context’, ci pe Callias, pe Socrate sau pe un altul dintre toți cei numiți așa sau altfel, și care, în contextul respectiv au proprietatea de a fi om. Așadar, dacă cineva este teoretician și are cunoașterea generalului, dar ar ignora particularul cuprins în acesta, va greși de multe ori în opera sa de vindecare. ... Și totuși calitatea de a ști și de a înțelege o socotim mai degrabă ca aparținând artei decât experienței, și îi concepem pe artizani mai înțelepți decât pe oamenii cu experiență, admitând că, pentru toți oamenii, înțelepciunea se asociază cu calitatea de a ști. ... Aceasta se întâmplă deoarece unii – artizanii – cunosc rațiunea de a fi a lucrului, în timp ce ceilalți oameni nu. Căci oamenii cu experiență știu că are loc un efect, da nu știu de ce are el loc iar, ceilalți îl cunosc pe ”de ce” și ”rațiunea de a fi” a lucrului.”(Aristotel 2007. 56.)

În atare context, fobia față de istoria evenimentială sau față de panoplia arhetipală pe care trecutul ne-o oferă ar trebui să dispară, atâta vreme cât, atât generalul cât și particularul sunt percepute din perspectiva artizanului aristotelic, pentru a răspunde nevoii apriorice a omului de a ști. Această nevoie este una contabilicească numai în zilele noastre, în contextul unei gramatici culturale deformate. Istoria care contabilizează evenimente nu a existat niciodată. Din cele mai vechi timpuri aceasta a încercat să descopere sâmburele de constanță care l-a făcut pe Homer să pună sub auspiciile mitului experiențele, în parcursul lor de la particular, spre general, eminate din dorința de a transmite înțelepciune, nu senzații. Acestea din urmă ”în nici o privință nu îl comunică pe ”de ce”, de pildă, de ce este focul cald, ci ne comunică doar faptul că el este cald””(Aristotel 2007. 58.).

Scopul științelor are în vedere, deci, trecerea de la senzații către cunoștințe particulare și mai apoi către epistemologie. Se caută sâmburele de constanță, transformarea experienței în regulă, pentru ca mai apoi regula să fie retransmisă. Se dă astfel finalitate existenței umane. De ce să refuzăm acest privilegiu tocmai istoriei, un domeniu atât de plin de experiență hrănitore?

Teoria care neagă caracterul științific al istoriei a fost reprezentativ ilustrată tot de Aristotel (384 î.Hr. - 322 î.Hr.) în "Poetica" și de Arthur Schopenhauer (1788 – 1860) în "Lumea ca voință și reprezentare".

Schopenhauer (2012) are în vedere incapacitatea istoriei de a se desprinde de experiență. El afirmă că, istoria, "niciodată nu cunoaște particularul prin intermediul generalului, ci trebuie să înțeleagă particularul în mod direct și continuă să se târască pe tărâmul experienței, în timp ce științele autentice plutesc deasupra acestuia, deoarece ele au dobândit concepte cuprinzătoare cu ajutorul cărora domină particularul" (p. 466). Totodată, în viziunea lui Schopenhauer, raportul dintre adevăr și general este inversat. În "științele autentice, particularul și individualul constituie cele mai mari certitudini" (p.468). În istorie, invers, particularul este ascuns în negura timpurilor fiind cu atât mai incognoscibil pe cât de îndepărtat s-a produs momentul forței sale. În aceeași viziune, o știință autentică se îndreaptă către a evidenția latura ontologică pe care istoria o neagă indirect, depinzând iremediabil de "particularul și singularul în contingența lui, de ceea ce există odată și apoi nu mai e de-a pururi, intricațiile efemere ale universului uman care se deplasează ca norii purtați de vânt, deseori metamorfozați complet de cel mai neînsemnat vânt" (Schopenhauer 2012. 469.).

Am afirmat anterior faptul că, în viziunea anticilor, arta contribuia la revelația generalului, demersurile creative, în acest domeniu, având capacitatea, menirea unei "hierofanii". Mircea Eliade (2000) explică acest termen ca pe un vehicul care transferă sacrul în lumea profană, manifestare a realităților sacre (p.13). În domeniul științelor productive, ierarhia antică plasează poezia înaintea istoriei. Aristotel (1998) consideră poezia "*mai filozofică și mai aleasă decât istoria*" (p.76), din perspectiva capacității superioare a acesteia de a revela universalul. "A înfățișa universalul înseamnă a pune în seama unui personaj înzestrat cu o anume fire vorbe și fapte cerute de aceasta, după legile verosimilului și ale necesarului... . Particularul, în schimb, e ceea ce a făcut ori pățimit Alcibiade, de pildă. (Aristotel 1998. 76.)

Concepția aristotelică cu privire la încadrarea istoriei în subsidiarul artei poetice trebuie explicată apelând la reconstituirea specificului epocii. Istoria Greciei Antice se derulează sub auspiciile mitului. Acesta, indiferent de sâmburele de adevăr pe care îl conține, sau de doza de ficțiune pe care o administrează, dispune subiectului căruia se adresează după criteriile "logicii imaginarului". Mitul este "o construcție imaginară (ceea ce, încă o dată, nu înseamnă nici "reală", nici ireală, ci dispusă potrivit logicii imaginarului), destinată să pună în evidență esența fenomenelor cosmice și sociale în strâns raport cu valorile fundamentale ale comunității și în scopul de a asigura coeziunea acesteia" (Boia 2011. 56.). Arhitectura istoriei se subsumează în felul acesta facil poeziei epice, lirice, tragediei și speciilor literare care îmbogățeau viața cetăților grecești, festivalurilor care aduceau în prim-plan sursele de "*moralitate și bune deprinderi, virtuțile nobleței, învățând despre rasă, cultură și chiar despre politică*" (Finley 2002. 13.), iar pentru grecii antici, poezia îndeplinea cu prisos rolul de satelit al filozofiei, absorbind nevoia de relaționare cu trecutul.

Un argument suplimentar pentru a încadra epistemologic istoria în rândul științelor, este dat de raportul dintre adevărul științific și reperul temporal. Adevărul științific este tributار epocii istorice în care teoriile ni se revelează. Se poate întâmpla să existe erori care nu trebuie să ne îndepărteze de la finalitățile demersului științific. Astfel, chiar în științele naturale, "universul aristotelic este menținut fără a fi aproape deloc contestat până la Galileo Galilei, Descartes și Newton; atunci cedează locul în favoarea unui univers profund geometrizat, care se va prăbuși la rândul lui, însă mult mai târziu, în fața revoluțiilor lui Einstein" (Braudel 2008. 48.).

Din analizele filozofice precedente, observăm că știința este în mai mare măsură circumscrisă valorii sale teleologice. Această dimensiune are în vedere direcționarea demersului științific către aflarea adevărului. Observăm de asemenea că, știința nu este nici

complet detașată și nici integral subsumată laturii practice. Experiența susține cunoașterea prin intermediul facilitării relației cu particularul, fără însă să poată să îl probeze. Experiența nu are caracter probatoriu, dar reconfirmată, contribuie la atingerea scopului demersului științific. Atât experiența cât și știința au drept finalitate aflarea adevărului. Prima există, a doua se dovedește. ”Pentru a putea dovedi, trebuie recurs la o operațiune și ea specifică cunoașterii științifice: trebuie izolate elementele din care se compune un fenomen” (Xenopol 1997.80.). Întrebarea esențială se referă la relația epistemologică dintre știință, scop, respectiv fenomen. Conform filozofilor antici, finalitatea oricărei științe se află în adevăr. Atunci, fenomenele țin mai mult de mijloacele prin care putem să ajungem la aflarea adevărului, în contextul particular al celui ce îl caută – spațiul și timpul. Elementele din care se compun fenomenele în istorie sunt deci: faptul istoric, spațiul și timpul, care pot fi abordate la nivel de concepte fundamentale ale domeniului.

Faptul istoric poate reprezenta un adevăr istoric propriu-zis, dar nu ne putem mărgini la a-l echivala în mod exclusiv cu unicul adevăr al istoriei. Faptul istoric față de știința istoriei nu este suficient, cum nici experimentul nu este suficient în științele naturale pentru a le conferi valoare universală. Atât în științele naturale cât și în științele socioumane, valoarea epistemologică a faptului/experimentului trebuie privită în raport cu spațiul și timpul. Din această perspectivă, faptul în sine se redefinește între repetiție și succesiune. Putem diferenția astfel, între două categorii de fapte istorice:

- a) de repetiție;
- b) de succesiune.

Faptul istoric de repetiție este independent față de factorul timp, este universal. În raport cu spațiul, acesta poate să întrunească oricare dintre dimensiunile individual, general sau universal.

Faptul istoric de succesiune, poate să aibă în raport cu spațiul aceleași delimitări anterior menționate. Particularitatea sa rezidă în individualitatea față de timp.

În acest cadru, universalitatea științelor exacte devine fragilă pentru că ea se confirmă în general în raport cu timpul, pe când, în cele mai multe cazuri, capătă caracter particular în raport cu spațiul. De notorietate este faptul că, deși succesiunea anotimpurilor este o lege universală, niciodată acestea nu vor parcurge aceleași etape în spații diferite. Experimentul rămâne prin urmare tributary particularității care l-a produs, nu este imuabil în esența sa. Faptele de repetiție generează legi, însă acest aspect nu este dat de subordonarea științelor de către lege, ci de plasarea repetiției în afara timpului, în ecuația știință-adevăr-fapt-spațiu-timp, rămâne loc pentru faptele de succesiune și principiile guvernatoare ale acestora. Așadar, ”știința nu este întotdeauna un sistem de adevăruri universale. Ea este o cunoaștere a realității, o oglindă care reflectă în spirit fenomenele Universului, inclusiv pe cele ale spiritului însuși. Știința are ca obiect cunoașterea adevărului și orice disciplină care tinde spre aceasta este o disciplină științifică” (Xenopol 1997.80.).

În concluzie, prin faptul istoric înțelegem acel concept fundamental care face obiectul cercetării istorice. Acesta este determinat de fenomene și factori de acțiune și diferențiat în funcție de repere temporale, între repetiție și succesiune. Faptul istoric de succesiune nu este susceptibil la repetiții fără alterarea substanței. Faptul istoric de repetiție este guvernat de legități, având caracter invariabil indiferent de momentul producerii sale. Istoria, cu ajutorul mijloacelor specifice epocii ei, descompune sau recompune faptul istoric, în raport de coordonatele de spațiu și de timp pentru a descoperi adevărul științific.

Față de această definiție, concepția lui A. Schopenhauer poate fi combătută făcând apel la specificul faptelor de succesiune, care se pot referi la individual doar în raport cu timpul. Această trăsătură este aplicabilă inclusiv faptelor de repetiție, însă în raport cu spațiul. În atare context, în funcție de sistemul de referință ales – spațiu/timp există relații de coordonare și respectiv subordonare în legătură cu faptele istorice.

În concluzie, vom preciza că, așa cum am arătat, ”știința nu este întotdeauna un sistem de adevăruri universale. ... Ceea ce deosebește în primul rând un adevăr științific de un adevăr practic nu este universalitatea sa, ci faptul că primul este dovedit, pe când al doilea nu” (Xenopol 1997.84.).

Știința istoriei este argumentată epistemologic din perspectiva finalităților și nu din perspectiva dimensiunilor sale particulare. Scopul este identificat de locul comun al domeniilor științelor naturale, experimentale și al științelor socioumane, deopotrivă: aflarea adevărului. Legătura dintre domeniul științific și experiență/experiment nu este definitorie, univocă. Aceasta prezintă particularități, în funcție de reperul ales.

Dinamica factor-fenomen se desfășoară pentru toate domeniile științifice între două repere: spațiul și timpul. Rezultanta lor, fapta/faptul științific, poate să se încadreze în funcție de pragul de evoluție/involuție în două categorii:

- a) fapte generale, de repetiție și
- b) fapte de succesiune.

Faptele de repetiție sunt sensibile față de reperul spațial, în timp ce faptele de succesiune sunt sensibile față de elementul temporal.

Prin urmare, atât științele naturale care stabilesc fapte de repetiție cât și istoria care stabilește fapte de succesiune prezintă fluctuații, nu vulnerabilități față de sistemele de referință care formează cadrul de evoluție a științei: spațiul și timpul.

BIBLIOGRAPHY

1. Aristotel, *Metafizica*, Ed. Humanitas, București, 2007, pp 538,
2. Aristotel, *Poetica*, Editura IRI, București, 1998, pp. 294;
3. Boia Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, editura Humanitas, București, 2011, pp.409;
4. Braudel, Fernand *Scrieri despre istorie*, Editura SNSPA, București, 2008, pp.275,
5. Cristea, Sorin, *Pedagogia, științele pedagogice, științele educației*, Editura Didactica Publishing House, București, 2016 pp. 108;
6. Herodot, *Cele mai frumoase Istorii*, Ed. Humanitas, București, 2018, pp.549;
7. Eliade, Mircea, *Sacrul și profanul*, Editura Humanitas, București, 2000, pp.145;
8. Finley, M. I., *Uzul și abuzul de istorie. De la miturile grecilor la Lévi – Strauss, trecutul viu și prezentul iluminat*, Editura Arc, Chișinău, 2002, pp.299;
9. Furet, Francois, *Atelierul istoriei*, București, Editura Corint, 2002, pp.349;
10. Schopenhauer, Arthur, *Lumea ca voință și reprezentare*, ed. Humaitas, București, 2012, vol I pp 598;
11. Spengler, Oswald, *Der Untergang des Abendlandes*, C. H. BECK Verlag, München, 1920;
12. Toffler, Alvin, *Al treilea val*, Ed. Politică, București, 1983, pp 683;
13. Veyne, Paul, *Cum se scrie istoria*, București, Editura Meridiane, 1999, pp.414;
14. Xenopol, A. D. , *Teoria istoriei*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1997; pp. 366.